УДК 801.83 С.Шаблевська

УКРАЇНСЬКИЙ ОБРЯДОВИЙ ФОЛЬКЛОР ІЗ ОКОЛИЦЬ ЗБАРАЖА У ЗАПИСІ ПОЛЬСЬКОЇ ДОСЛІДНИЦІ СЕВЕРИНИ ШАБЛЕВСЬКОЇ: МЕТОДИКА ФІКСАЦІЇ, ЕДИЦІЯ

Оксана ШАЛАК

Відділ фольклористики, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України, вул. Грушевського, 4, м. Київ, Україна, 01001, тел.: (+38044) 278 34 54, e-mail: shalak@ukr.net

Записи Северини Шаблевської – одна з характерних сторінок фольклористики другої половини XIX століття. Текстологічний аналіз публікації “Wesele i Krzywy taniec u ludu ruskiego w okolicy Zbarażu. Skreślila Seweryna Szabłewska” у “Zbiórze wiadomości…” (1883, т. VII) дає змогу розкрити особливості збирацької практики фольклористки. У статті розкрито також особливості едиції записів. Фольклористичні погляди С. Шаблевської формувалися під впливом засад Антропологічної комісії Краківської академії мистецтв.

Ключові слова: Северина Шаблевська, український фольклор, весілля, гаївка, варіант, едиція.

Фольклористична діяльність Северини Шаблевської, як і інших польських дослідників української народної творчості, привертала увагу істориків фольклористики, однак біографічних відомостей про записувачку досі не віднайдено. Микола Сумцов відзначив її здобутки на збирацькій ниві: “При описі весільних обрядів додано 24 весільні пісні, здебільшого відомі. Опис гри в кривий танець доповнено 12 піснями, із яких три польські” [4, с. 68]. Згадав “нарис” С. Шаблевської (серед інших досліджень українського фольклору польських учених) і Філарет Колесса [3, с. 119]. Фольклористка посіла належне місце серед записувачів української весільної обрядовості: “Особливо багаті українською весільною поезією сьомий та дванадцятий томи “Zbióru…”, в яких опубліковано записи В. Маліновської, С. Рокоссовської, С. Шаблевської, Л. Стадницької, М. Томашевської та інших, що складають понад 400 українських весільних пісень, зібраних на Волині, Галичині і Поділлі” [5, с. 102].

Записи С. Шаблевської із околиць Збаража – одна з характерних сторінок фольклористики другої половини XIX століття. Текстологічний аналіз публікації “Wesele i Krzywy taniec u ludu ruskiego w okolicy Zbarażu. Skreślila Seweryna Szabłewska” у “Zbiórze wiadomości…” (1883,

т. VII) ("Весілля і Кривий танець в люду руського з околиць Збаража…") дає змогу розкрити особливості збирацької та едиційної практики фольклористки, погляди якої формувалися під впливом засад Антропологічної комісії Краківської академії мистецтв.

Опис весілля та гаївок зі Збаразького передмістя засвідчують увагу С. Шаблевської до обрядового фольклору, що також могло бути зумовлене вимогами Краківської академії мистецтв, засади якої передбачали збір насамперед обрядової поезії та "демонологічних матеріалів" [5, с. 100]. Заслуговує на увагу відсутність вказівки на інформанта, примітку про якого здебільшого подавали у "Zbiórze wiadomości…" [6, t. IV, s. 30; 7, t. XII, s. 103]. Отже, з певною часткою вірогідності можна стверджувати, що весілля і гаївки, виконувані впродовж трьох днів під час Великодніх свят, С. Шаблевська спостерігала сама і записувала в процесі весільного обряду та під час весняних ігор. Доказом можуть бути і докладні нотатки характеру коментаря, до яких вдавалася дослідниця, та зауваги, опубліковані як примітки: "Властивого значення цієї пісні *важко допитатися* (виокремлення шрифтом наше. – *О. Ш.*); співають її зазвичай з незапам'ятних часів" [8, t. VII, s. 133]. Очевидно, фольклористка не тільки спостерігала та записувала побачене і почуте, а й розпитувала, уточнювала, що виказує плідні засади, притаманні її збирацькій роботі.

Публікація записів С. Шаблевської – доволі ретельний опис весільного дійства та весняних танків молоді – вирізняється серед інших фіксацій польських фольклористів, оприлюднених у "Zbiórze wiadomości…", чіткою структурованістю та майже відсутністю посторінкових приміток, у яких зазвичай трактували діалектизми, незрозумілі для читачів польського збірника[1]. Весілля С. Шаблевська поділила на дев'ять визначальних етапів і подала їх за рубриками: залицяння і освідчення, "заповіді", випікання короваю, субота (запрошення весільних гостей), розплітання і благословення панни молодої, розподіл короваю у суботу, передшлюбна вечеря, неділя (шлюб і учта), понеділок (очепини і переїзд). Кожен із розділів містить коротку характеристику весільного "етапу" та пісні, що виконують під час обрядодій (без нотного додатка). Через чітку структурованість фольклористці вдалося акцентувати особливості збаразького весілля: поділ короваю і обдаровування молодої – у суботу та покривання нареченої і її переїзд до молодого – у понеділок.

Як і в інших публікаціях "Zbiórzu wiadomości…", у записах С. Шаблевської наявні зафіксовані ритуальні формули, які виголошували староста, коровайниці, дружки, мати нареченої; віншування молодих;

[1] За винятком іменника "liska" (ліска): "wrota upletiony z prętów" [8, t. VII, s. 130] – "ворота, виплетені із пруття".

жарти весільних гостей. Їх фольклористка подала українською мовою, відтворивши польською графікою: “Bł**o**hosławý Boże i preczysta Maty, toho korowaja nam zaczynaty” [8, t. VII, s. 121][1]; “Nech tebé Boh błohosłowýt” [8, t. VII, s. 122][2]; “Daruju ti pani mołodá kopystku, szczobyś býła mołodoho szczo dnia po pysku” [8, t. VII, s. 127][3].

24 весільні пісні, що їх виконують під час обряду як супровід до певних дій головних учасників ритуалу, С. Шаблевська намагалася зафіксувати фонетично точно – із особливостями говірки, позначаючи наголоси в окремих словах:

A deż twoji Maryseńko kowali,
Szczo twojú kosu **rosu kowały**,
Neháj **oný tutkaj** prujdut[4],
Neháj twojú kosu rosu rozkujút [8, t. VII, s. 124].

Попри увагу до діалектних форм, помітні мимовільні неточності фольклористки у відтворенні іменникових флексій, пом’якшення окремих приголосних: “matinki” (“матінкі”, замість “матінки” – Р. відм. однини), “ślozonkamy” (“сльозонками”, замість “сльозоньками” – О. відм. множини), “zilje” (“зільє”, замість “зіллє” – Н. відм.). Хоч іноді важко відрізнити такі хиби від прагнення відтворити особливість вимови виконавця.

Про такі публікації українського фольклору у польських виданнях Ф. Колесса зазначав: “Отимто українські тексти вони подають правильно тільки в латинсько-польській транскрипції, непригідній до передачі фонетичних особливостей українських говірок. Що більше: виявляють тенденцію до перекручування флексійних закінчень української мови <…>” [3, с. 121].

Окрім усього іншого, в сучасній фольклористиці почали говорити про так званий “парадокс слуху” (записувач не може фіксувати об’єктивно, фольклористи приречені на вивчення власного сприйняття чужої творчості): “Слух не тільки розпізнає, але завжди селекціонує, корегує і трансформує відповідно до тих чи інших *наперед заданих* слухових установок. Інакше кажучи, слух не тільки чує, але й *перед*чуває, тобто, у відомому розумінні, *не чує – не чує*, так би мовити, “об’єктивно”, як певний суто фізичний апарат” [2, с. 20].

---

[1] “Бл**о**гослави́, Боже і пречиста Мати, того коровая нам зачинати”.

[2] “Нєх тебе́ Бог блогослави́т”.

[3] “Дарую ті, пані молода́, копистку, щобись би́ла молодого що дня по писку”.

[4] У першодруці “prujdut” помилково, замість “pryjdut”.

Весілля у записі С. Шаблевської охоплює не тільки головні етапи дійства, а й характерні подробиці, що створюють неповторний його колорит. Майстерно описала збирачка розплітання коси молодій: “Для розплітання п[анни] молодої прилаштовують у сінях сидіння на хлібній діжі, покривши її кожухом, вивернутим вовною наверх. Коли те все готове, дружба приступає до п[анни] молодої, бере її в танець, обертається з нею кілька разів по хаті, потім у танці хапає її за поли і, запровадивши в сіни, усаджує на діжу” [8, t. VII, s. 124]. Молоду, зауважила фольклористка у примітці, розплітає не брат, “як прийнято скрізь”, а мати.

Однією із найживописніших а, разом з тим, змістовно навантажених є сцена розрізання короваю, обдаровування ним родини. В українців околиць Збаража коровай ділять у суботу: “Запровадивши п[анну] молоду, дружба йде до комори по коровай, виносить його, обгорнувши обрусом, обертається з ним тричі по хаті, потім доторкається ним три рази до голови п[анни] молодої і кладе на столі” [8, t. VII, s. 125]. Дружба розрізає коровай, увіткнувши в нього “різку” (відповідник гільця, яке “в’ють” на Східному Поділлі), а розкраявши на ту кількість гостей, які присутні на весіллі, роздає спочатку матері і батькові, потім усім присутнім, окрім молодої.

Ще однією характерною рисою збаразького весілля, яку виокремила С. Шаблевська, стали “очепини” – покривання молодої у понеділок, після шлюбної ночі перед від’їздом до молодого: “Для цього прилаштовують у сінях крісло, поставлене на килимку, на нім сідає п[ан] молодий і тримає на колінах дружину, яка з усієї сили вириваєтьcя, не даючи себе очепити. Однак свахи перемагають цей опір. Коли п[ан] молодий силою накладає їй очіпок (біле денце власного виробу) на голову, свахи завивають її хусткою на кшталт завою і вкладають до хустки кілька ринських, інші ж кидають на килимок – скільки хто хоче. Вставши з крісла, п[ан] молодий кидає щось і від себе, а п[ані] молода збирає гроші під жарти весільних гостей” [8, t. VII, s. 130].

Другим розділом публікації С. Шаблевська подала опис танків-гаївок та забав на Великдень, які молодь називає “Кривим танцем” (хоча самої гаївки “Ми кривого танця йдем…” серед зафіксованих немає). Увага до народної назви обядових ігор виявляє прогресивність методологічних засад записувачки. До таких принципів належить і прагнення фіксувати варіанти. Так, до гаївки “Oj ty prowodýrońku…” (“Воротар”) подано близький варіант початкових рядків, що відрізняються не стільки на смисловому, скільки на лексичному та синтаксичному рівнях:

Oj ty prowodýrońku
Widczyný worótońka,

Czohóś nas z horý kłyczut,
Szczoś nam za dar wezut.
A my z horý kłýczemo…

i

Oj prowódare prowidarońku
Witworý nam worótońka;
Oj szczo to za pan jidé,
Oj szczo nam za dar wezé,
Zołotoje zerniatońko, i t. d.[1] [8, t. VII, s. 134].

Усі зразки гаївок, як і весільних пісень, опубліковано із зазначенням наголосу в окремих словах – вони виявляють прагнення збирачки доволі точно відтворити мову виконавців.

Ще одним плідним принципом записування, яким користувалася С. Шаблевська, було спрямування на докладне описування всіх дій і реплік дівчат-виконавиць гаївок. Дослідниця ретельно описала танки, які їй довелося спостерігати: "Так співаючи, входять по одній до середини і розкидають укладені камінці, а дівчина, що стоїть посередині, знову збирає їх" [8, t. VII, s. 134]; "Зараз дівчина, що стоїть усередині, ставить на своє місце іншу, а сама стає в коло. У такий спосіб співають так довго, як їм сподобається" [8, t. VII, s. 134]; "Наступне коло ділиться на дві частини, що вилаштовуються одна навпроти іншої: на одному боці стає четверо дівчат, а на протилежному – решта" [8, t. VII, s. 132].

Описові "Кривого танцю" передує коротка передмова, у якій дослідниця вказала час (упродовж трьох днів Великодніх свят), місце (біля церкви чи костьола) та інші особливості виконання гаївок: "Дівчата перед початком забави гуртуються в однім місці, а довкола них […] збираються парубки. Розпочинаючи, одна з дівчат, зазвичай найсміливіша, відходить від гурту і укладає на землі три камені на кшталт трикутника, після чого всі шикуються і починають саму забаву, яка складається із таких змін, або ж фігур" [8, t. VII, s. 131].

Окрім українських гаївок, фольклористка записала дві гаївки польською мовою (М. Сумцов помилково зазначив три [4, с. 68]): "Szczęście tobie, Ksieniu…" і "Zelman" (№ 3 і № 4), зафіксувавши у такий спосіб значний польський вплив на фольклор Західного Поділля. Перша із записаних гаївок відтворює колорит польської давнини, де головним персонажем постає "пан рицар" [8, t. VII, s. 133][2]. Варіант же "Zelmana" має певні відмінності, порівняно з відомими українськими зразка-

[1] У цитатах збережено розділові знаки першодруку.

[2] Див. варіант цієї гаївки в записі Андрія Димінського на Східному Поділлі українською мовою "На дзінь добрий, Ксеню…" [1, арк. 33].

ми, записаними на Східному Поділлі. Так, у гаївці, що її записала С. Шаблевська, Зельманові панну не віддають, мотивуючи відмову відсутністю одягу: кошулі, спідниці, фартуха та інше; у варіанті ж, який зафіксував А. Димінський, панну, по яку приїхав Зельман, віддають на "шляхетський" хліб [1, арк. 15 зв. – 16]. На відміну від А. Димінського, С. Шаблевська подала опис танка, що дає змогу уявити його виконання: "Потім діляться знову на два гурти, тільки вже порівну, і стають навпроти; після чого обидві сторони безперестанку то ідуть шеренгою одна до одної, то відходять назад <…>" [8, t. VII, s. 133]. Такі пояснення якісно вирізняють записи С. Шаблевської на тлі інших тогочасних колекцій гаївок.

Недоліком, притаманним однак й іншим записам пісень другої половини XIX століття, можна вважати відсутність занотованих мелодій. Записувачі, які не володіли нотною грамотою, зазвичай публікували пісні без нотного супроводу, втім, це ще не було ознакою того, що вони фіксували пісні не зі співу. Проте деякі фольклористи записували і "надиктовані" зразки. Так, окремі пісні у записі С. Шаблевської не містять рими, яку можна легко "відреставрувати":

Czohó panienký kraśni,
Bo jiły piriżký z masłom[1] [8, t. VII, s. 132].

Це може бути певною підставою для твердження, що окремі варіанти збирачці надиктовували.

Отже, описуючи весілля і гаївкові танки, С. Шаблевська вдавалася до власних спостережень, розпитувала виконавців, уточнювала зафіксований матеріал. Записи фольклористки вирізняються чіткою структурованістю та майже відсутністю приміток, у яких зазвичай пояснювали значення діалектизмів для польськомовного читача. С. Шаблевська зосереджувала увагу на особливостях збаразького весільного обряду, описавши його поетапно з усіма подробицями; зафіксувала вербальні весільні формули; тексти пісень записувачка подала з усіма не тільки синтаксичними, лексичними, а й фонетичними особливостями у польській транскрипції (використовувала знак наголосу, хоча графічно він мало відрізнявся від "кресок" польських літер). Однак на відтворення української мови значно вплинула мова польська – рідна для записувачки, що було характерною особливістю багатьох матеріалів, які записали в XIX столітті польські фольклористи. С. Шаблевська виявляла увагу до варіантів зафіксованих пісень, описувала гаївки-танки, коментувала побачене, узагальнюючи і порівнюючи.

[1] Гаївка "Szczo wstuplu, to włuplu…". Тут годилося б для рими: "w masli".

1. Архів ІР НБУ. – Ф. І. – Од. зб. 1491. Записав Андрій Димінський у середині XIX століття на Поділлі.
2. *Земцовский Изалий.* Жизнь фольклорной традиции : преувеличения и парадоксы / Изалий Земцовский (Беркли) // Механизм передачи фольклорной традиции : материалы XXI Международной молодежной конференции памяти А. Горковенко, апрель 2001 г. / [Редколегия: *Н. Н. Абубакирова-Глазунова* (ответственный редактор и составитель) и др.]. – Санкт-Петербург : РИИИ, 2004. – С. 5–25.
3. *Колесса Філарет.* Історія української етнографії / Філарет Колесса ; НАН України, ІМФЕ імені Максима Рильського ; передмова *Ганни Скрипник*. – Київ, 2005. – 368 с.
4. *Сумцов Николай*. Современная малорусская этнография / Николай Сумцов. – Киев, 1897. – 85 с.
5. *Юзвенко Вікторія.* Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. / Вікторія Юзвенко – Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. – 132 с.
6. Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego w Zalewańszczyźnie. Spisał *Bolesław Popowski* // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisyi Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. – Kraków, 1882. – T. VI. – S. 30–85.
7. Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego z okolic Niemirowa na Podolu rosyjskiem. Podała *Lucyna hr. Stadnicka* // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisyi Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. – Kraków, 1888. – T. XII. – S. 103–116.
8. Wesele i Krzywy taniec u ludu ruskiego w okolicy Zbarażu. Skreślila *Seweryna Szabłewska* // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisyi Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. – Kraków, 1883. – T. VII. – S. 120–134.

THE UKRAINIAN RITUAL FOLKLORE FROM ZBARAZH SUBURB DESCRIBED BY POLISH RESEARCHER SEWERYNA SZABLEWSKA: METODOLOGY, EDITION

Oksana SHALAK

Severyna Szablevska records is the characteristic page of folklore studies of the second half of the 19th century. Textual analysis of publication “Wesele i Krzywy taniec u ludu ruskiego w okolicy Zbarażu. Skreślila Seweryna Szabłewska” at “Zbiórze wiadomości…” (1883, т. VII) opens up methods of collecting, documen-

tating and editing practice of the folklorist. S. Szablevska's scientific approach was influenced with methods of Anthropological Committee of Krakow Academy of Sciences.

Key words: Severyna Szablevska, Ukrainian folklore, wedding, haivka, variant, edition.

УКРАИНСКИЙ ОБРЯДОВЫЙ ФОЛЬКЛОР ИЗ ОКОЛИЦЫ ЗБАРАЖА В ЗАПИСИ ПОЛЬСКОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬНИЦЫ СЕВЕРЫНЫ ШАБЛЕВСКОЙ: МЕТОДИКА ФИКСАЦИИ, ЭДИЦИЯ

Оксана ШАЛАК

Записи Северины Шаблевской – одна из характерных страниц фольклористики второй половины XIX века. Текстологический анализ публикации "Wesele i Krzywy taniec u ludu ruskiego w okolicy Zbarażu. Skreślila Seweryna Szabłewska" в "Zbiórze wiadomości…" (1883, т. VII) дает возможность осмыслить черты собирательской практики фольклористки. В статье также раскрыто особенности эдиции записей. Фольклористические взгляды С. Шаблевской формировались под влиянием научных принципов Антропологической комиссии Краковской академии искусств.

Ключевые слова: Северына Шаблевска, эдиция, вариант, свадьба, гаивка.

Стаття надійшла до редколегії 26.01.2012
Прийнята до друку 1.05.2012